

2025, Vol. 6(2), 623-643

© The Author(s) 2025

Article reuse guidelines:

<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>

DOI: 10.47613/reflektif.2025.234

Article type: Research Article

Received: 09.02.2025

Accepted: 10.06.2025

Published Online: 21.07.2025

Ertuğrul Meşe*

Türkiye'deki Sağ Partilerde Popülizmin İzini Sürmek *Tracing Populism in Right Parties in Turkey*

Öz

Popülizmi, halkı merkeze aldığı iddia eden, elit karşıtı ideolojik pozisyonunun söylemsel üslubu olarak tanımlayabiliriz. Sağ ve sol versiyonları olsa da tarihsel açıdan sağ ideolojilerin popülizmle daha yakın bir ortaklığa sahip olduğu söylenebilir. Türkiye'de popülizmin tarihsel gelişiminde Türk sağı oldukça belirleyici olduğu için popülizmin Türkiye'deki serencamını sağ partiler üzerinden incelemek oldukça önemlidir. Her ne kadar CHP'nin Altı Oku'ndan biri olan "halkçılık" ilkesi, popülizm çağrısı yapsa da bu ilkenin amaçları ve dönemin özgül koşulları gereği bu ilke popülizm olarak nitelenemez. 1950'de iktidara gelen DP'nin, kendinden sonra gelen sağ partilere bıraktığı popülist miras Türk sağını oluşturan milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı kesimlerinin temsilcisi olduğunu iddia eden AP, MSP/MNP/RP, MHP ve ANAP gibi partiler ve liderlerince sahiplenilmiştir. Türkiye'deki sağ partiler millet adına hareket ettikleri iddiasıyla halkın dini, milli, ekonomik ve kültürel endişelerinin yarattığı etkileri popülist bir üslupla siyasal alana taşıdıkları için 1950-2000 yılları arasında bu partilerde popülizmin izini sürmek ve kullanım biçimlerini ortaya koymak siyasal süreklilikleri göstermek açısından oldukça önemlidir.

623

Abstract

We can define populism as the discursive style of an anti-elite ideological position that claims to put the people at the centre. Although it has right and left versions, it can be said that historically right-wing ideologies have a closer commonality with populism. Since the Turkish right has been quite decisive in the historical development of populism in Turkey, it is very important to analyse the journey of populism in Turkey through right-wing parties. Although the principle of 'populism', one of the Six Principle of the CHP, calls for populism, this principle cannot be characterised as populism due to the aims of this principle and the specific conditions of the period. The populist legacy left by the DP, which came to power in 1950, to the right-wing parties that came after it was embraced by parties and leaders such as the AP, MSP/MNP/RP, MHP and ANAP, which claimed to represent the nationalist, conservative and Islamist segments of the Turkish right. Since the right-wing parties in Turkey, claiming to act on behalf of the nation, have brought the effects of the religious, national, economic and cultural concerns of the people into the political arena with a populist style, tracing populism in these parties between 1950 and 2000 and revealing the forms of its use is very important in terms of showing political continuities.

Anahtar Kelimeler

Popülizm, sağ popülizm, Türk sağ partileri, İslamcılık, milliyetçilik

Keywords

Populism, right-wing populism, Turkish right-wing parties, Islamism, nationalism

* Giresun Üniversitesi, ertugmese@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0830-5226.

Giriş

Popülizm, halkı merkeze aldığı iddia eden, elit karşıtı ideolojik üslup ve pozisyonudur. Sağ ve sol versiyonları olsa da tarihsel açıdan sağ ideoloji popülizmle daha yakın ilişkide olmuştur. Bu ilişkiyi Türkiye özelinde düşündüğümüzde, siyasal yaşamı 1950’lerden bugüne kadar belirleyen siyasal üslubun daha çok sağ popülizmin sınırları dahilinde geliştiği söylenebilir. Türkiye’de popülizmin tarihsel gelişiminde Türk sağı oldukça belirleyici olduğu için popülizmin serencamını sağ partiler üzerinden incelemek oldukça önemlidir. Türkiye’de popülist söylem esas olarak sağ siyasallık ve onun beslendiği milliyetçi-muhafazakâr sosyo-kültürel iklimde üretilmiştir. Bu iklimin etkisiyle 1950’de iktidar olan DP, sahiplendiği milliyetçi-muhafazakâr birikimi, sonraki sağ partilere popülist miras olarak bırakmıştır. Sağ partilerde popülizmin izini sürmek, kullanım biçimlerini ve sürekliliklerini ortaya koymak oldukça önemlidir. Çalışmada 1950-2000 arası Demokrat Parti (DP), Adalet Partisi (AP), Millî Nizam Partisi (MNP)/ Millî Selamet Partisi (MSP)/Refah Partisi (RP) gibi Millî Görüş Partileri, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi (ANAP) gibi sağ partiler ve liderlerinin söylemleri üzerinden sağ popülizmin izi sürülmeye çalışılacaktır. İlk önce kavramın tanımlanmasındaki güçlükleri akılda tutarak -bu çalışma popülizm literatürünü tartışmayacaktır- popülizm ve sağ popülizm tanımı yapılmaya çalışılacaktır. İkinci olarak Tek Parti dönemi “halkçılık” ilkesinin popülizm olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ele alınacaktır. Ardından Türkiye’de sağ popülizmin üretildiği düşünülen DP, AP, MHP, Millî Görüş Partileri ve ANAP’ın ortaya koyduğu söylemlerin ortaklıkları, farklılıkları ve süreklilikleri verilmeye çalışılacaktır.

Sağ Popülizm

Popülizm, olgusalılığına ve içeriğine dair ontolojik anlamda tutarlı bir tanım zorluğundan ve tanıma direnen müphemliğinden dolayı epifenomen bir kavram olarak görülmüştür (Fassin, 2018, s. 23; Anselmi, 2018, s. 5; Diehl, 2024, s.31-32). Modern siyasetin uzun süredir ihmal edilen önemli yönlerini içeren popülizmin tezahürleri demokrasi pratiklerinden daha canlı, daha etkili ve daha çelişkili görünümlere sahiptir. Popülizm modern demokrasinin karmaşık siyasi oluşumlarına gömülü olan ve gizlenen demokratik gerilimleri ortaya çıkarma potansiyeline sahip olduğu için onu tanımlaması oldukça meşakkatli olmuştur (Diehl ve Bargetz, 2024, s.1-3). Popülizm tanımına dair tartışmaların Rus narodnizmine, Nazizm’e, Bolşevizm’e, McCarthyci politik atmosfere, Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi üçüncü dünya ülkelerinin deneyimlerine dek uzanan bir tarihi vardır (Allcock, 1971, s. 371-387; Canovan, 1981, s. 3-6; Taggart, 2004, s. 15- 21; Mude, 2017, s. 28; Mude ve Kaltwasser, 2017, s. 1-2; de la Torre, 2024, s.49-50). Öyle ki farklı sosyo-politik dinamiklerle biçimlenen popülizmin bu kullanım genişliğinden dolayı Krastev (2007) çağımızı “Popülizm Çağı” olarak adlandırmıştır. Literatüre göre popülizm, ortak yazılı doktrini olmayan ama belirli iç mantığı olan “iddialar ve fikirler bütünü” olduğu için, politikayı kendi özgül ahlaki bakışlarına göre tasavvur etmenin hâkim

biçimde kendini duyurduğu bir “siyaset pratiği” ve “ince-merkezli ideoloji” (Mude, 2004; Mude, 2017; Müller, 2018), “strateji” (Canovan, 1981; Weyland 2001; Custodi, 2021), “söylem” (Laclau, 2007) veya “tarz” (Moffitt ve Tormey, 2014) olarak ele alınmaktadır. Literatürü akılda tutarak popülizmin birçok yüzü olan bir fenomen ve söylem olduğu kabulüyle, onu siyasal biçimlendirme amacı taşıyan fikirler, stratejiler, tarzlar, liderlik biçimleri ve siyasal pratikler bütünü olarak görmek mümkündür.

Popülizm, siyasalın kurgusal bir şekilde, adına hareket edildiği iddia edilen halkı ahlaken “saf ve bütünleşmiş”, seçkinleri ise ahlaken “aşağı ve yozlaşmışlar” biçiminde kurgulayan dikotomik ayrımlar üzerinden siyasetin üretilmesidir. Popülist liderler ürettikleri siyasallığı, seçkin karşıtlığı üzerine inşa ederken, yalnızca kendilerinin halkı temsil ettiklerine dair söylemlerle siyaset yaparlar. Bu liderler, iktidara gelmeden evvel kendi muhalifliklerini ahlaki ve meşru, siyasal rakiplerini ahlaksız ve yozlaşmış seçkinler olarak nitelerken, iktidara geldiklerindeyse tam tersine, muhalefeti gayrimeşru ilan ederler. Hatta popülist liderlere göre kendilerini desteklemeyenler gerçek halkın parçası değildirler. Bu söylemle kendisinin ve müstakbel halkın ahlaken saf ve iradi olarak mükemmel olduğu iddiasını sahiplenirler (Laclau, 2007, s. 86; Müller, 2018, s. 36; Moffitt, 2020, s. 18, 31-49).

Toplumu birbirine düşman iki homojen gruba ayarıştıran popülizm, “biz ve onlar” ayrımıyla “biz”e dahil ettiği halkı, parti ve liderini içerirken, dışta kalanları ise “onlar” söylemiyle düşmanlaştırır. Bu haliyle popülizm “ötekiler kampı” inşasıyla dışlayıcı siyaset üretir (Mude, 2004: 543; Mude ve Kaltwasser, 2017: 34, 83). Bu sağcı retoriği sahiplenen ideolojiler birbirleriyle ilintili ve birbirini besleyen “popülizm”, “yerlilik” ve “otoriterlik” gibi üç temel bileşenle siyasal alanı biçimlendirirler (Mude, 2007, s. 15-30). Siyasal alanı böyle biçimlendirmeye çalışan popülist sağ partiler ise “biz” ve “onlar” üzerinden işletilen “karşıtlık siyasetini” “yerlilik” söylemiyle meşrulaştırarak “otoriter” uygulamalara sivrülürler. Ayrıca popülizm siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda elit karşıtı konumunu güçlendirmek için demagogik liderlik ve anti-sınıfsal siyaset üreterek, toplumun kapitalist moderniteden duyduğu ızdıraplarından faydalanır. Bu esnada üretilen siyaset biçiminde hukukun üstünlüğü, çoğulculuk, demokrasinin öngörülemezliği ve uzlaşma kültürüne yabancı bir haleti ruhiye rahatlıkla onaylanır (Ateş, 2018, s. 57). Bu onayı dillendiren liderleri makbul bulan popülist aklın içselleştirilmesiyle üretilen siyasetle, demokratik politikanın sonunu ilanı eden popülizm, sağ ve sol ideolojilere rahatlıkla eklenilebilir (Laclau, 2007, s. 229-235). Popülizm ilericilerin, gericilerin, demokratların, mutlakiyetçilerin, solun ve sağın elinde bir araç olduğu için cari koşullara rahatlıkla uyumlanabilir. Bu durumun en önemli nedeni popülizmin “yüreğinin boş oluşu” ve bir kilit değer kümesine bağlılıktan yoksunluğudur. Eşitlik, özgürlük ve toplumsal adalet gibi bir dizi değere zımnen veya alenen bağlı olan diğer ideolojiler karşısında popülizmin böylesi bir çekirdeği yoktur. Bu nedenle farklı siyasal pozisyonlarca sıfat olarak sahiplenilebilen popülizm, ilgili ideolojinin yüreğindeki boşluğu, dillendirdiği dikotomilerle doldurma kapasitesine sahiptir. Genel durum böyle olsa da popülizm, daha çok sağcı liderlerin dini ve milli lügatini kullanarak

“yüreğindeki boşluğu” doldurmuştur (Taggart, 2004, s. 5-11). Böylece, sosyo-ekonomik kırılmalık yaşayanların kızgınlığını, öfkesini ve hıncını kendine sermaye yapan popülizm, daha çok sağcı bir ideolojidir (Fassin, 2018, s. 65 vd.; Müller, 2018, s. 13).

Sağcı popülist partilere ve liderlerine göre halk “biz”dir, elitler ise “onlar”dır. Popülistler bu dikotomi ile halkı krizlerin mağduru, elitleri ise sorumlusu olarak gösterirler. Bundan muratları ise elitlere karşı halkta soğukluk ve hatta nefret duygusu uyandırmak, onları şeytanlaştırmak ve böylece sağcı değerlere ve eylemlere ön açmaktır. Bu arada popülistlerin nazarında elitler, iktidar partisi, bürokrasi, yerel ve küresel etkinliği olan yazarlar, entelektüeller, zenginler, küresel hukuk ve finans kuruluşları ve yabancı ülkeler olarak kodlanırlar (Çarkoğlu vd., 2022, s. 328). Popülizmin statüko karşıtlığı, sisteme ve elitlerin siyasi ve ekonomik gücüne duyulan öfkeye ve bu gücün yok edilmesine karşılık gelmektedir. Ancak popülistler iktidara geldiklerindeyse bu öfke muarız gördüklerinin tamamıdır. Türkiye özelinde sağcı popülist liderler “milli irade”, “halk”, “yerli ve milli” gibi değer yüklü kavramlarla kendilerini olumlarken, “halk düşmanı”, “sömürücü”, “Yahudi”, “Mason”, “mukallitler” ve “yozlaşmışlar” gibi kavramlarla muhalif gördüklerini olumsuzlarlar. Kendilerini, halkın gerçek temsilcisi olarak gören, demokrasinin ve toplumsal refahın kendileriyle mümkün olacağı söylemiyle hareket eden parti ve liderler toplumun duygularını, korkularını ve gelecek endişelerini dini ve milli değerleri kullanarak yönlendirdikleri kabulünden hareketle sağ popülizm, aralarında küçük farklılıklar da olsa Türkiye’deki sağ siyasallığın kendini var etme biçiminin politik üslubudur. Bu üslubun sürdürülmesinde siyasal failer kimi zaman milliyetçi ve muhafazâkar kimi zaman da İslamcı popülist saiklerle, seçkinlere ve düzene kızgınlıklarını eskinin nostaljisiyle aşmaya meyyaldirler. Konu hakkında yapılan bir çalışma mazinin geriye dönük bir ütopya olarak nasıl inşa edildiğini ve bu inşanın Türkiye’deki sağ popülist politik mecralarda nasıl devamlılık gösterdiğini ortaya koymuştur (Elçi, 2022).

Tek Parti Döneminde Halkçılık İlkesi ve Popülizm

Ziya Gökalp, halka gitmenin zarureti söylese ve bu zaruret İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin politikaları olsa da bu birikim 1950’ye kadar popülizm biçimini almamıştır. Rus narodniklerinden esinlenen Gökalp’in “halka doğru” anlayışı, “güzidelerin harsın canlı müzesi olan halka gitmeleri” yani aydın-halk bütünleşmesini öngördüğü için popülist olarak nitelenemez (Gökalp, 2019, s. 199-201; Özden, 2006, s. 89-100). Ancak Toprak (2013, s. 304-311), kitleler lehine siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşüm yapan her lider popülist kategorisinde yer alır anlayışından hareketle, 1950 öncesi Cumhuriyet politikalarını popülist olarak değerlendirmiştir. Oysa sanıldığı aksine bu dönemin ideolojik yazınında elitlere düşmanlık görülmediği gibi halkı hakir gören bir anlayış da gözlenmez. Bu dönem halkı ilerleme yolunda aydınlatmayı içeren militan entelektüel faaliyet olsa da elit-halk birlikteliğini vurgulayan ve sınıfsız dayanışma içeren ulus inşası hayalini içermektedir. Bu girişimlerin temel amacı Mustafa Kemal Atatürk’ün “Hâkimiyet bila kayd-u şart milletindir” sözüyle halkı, kendi iradesini sahiplenmeye

davet eden güçlendirici bir söylem yaratmaktır. Halkçılık, Cumhuriyet'in elitleri ve CHP açısından halkın isteklerinden bağımsız bir modernleşme olarak uygulanırken bile halk, kanunlar karşısında eşit, sınıfsız ve egemen Türk milleti olarak kurgulanmıştır (Çarkoğlu vd., 2022, s. 330). Bu ilkeye göre halkın ilerlemesi, bütünleşmesi ve modernleşmesi için iktidarın yaptığı girişimler (hukuk, eğitim ve ekonomi alanındaki çalışmalar) popülizm olarak nitelenmez.

Sağ popülizm kamusal faydadan ziyade bireysel ve dinsel temelli faydayı öne çıkardığı için toplumsal dayanışmayı tahrip eden çatışmacı üslubu tercih etmiştir. Ayrıca ideolojik görüşleri farklı olsa da sağ popülizm, iktidarı ele geçirmeyi amaçlamış ve halkın ihyasının değil de daha çok sağcı dünya görüşünün ihyası peşinde olmuştur. Bu nedenle sağ popülizm amaç ve yöntem bakımından Cumhuriyet dönemi halkçılığından ayrışır. Çünkü Cumhuriyet dönemi halkçılığı dayanışmaya dayanan bir ulus devlet inşa etmeye ve iktidarı da günden güne kişiselden kurumsala doğru çevirmeye çalışmış, bunu da başarmıştır (Baykan, 2017, s. 174; Yılmaz, 2022, s. 165-166). Dolayısıyla 1950 öncesi bütün halkçı girişimler özünde aydınlanmayı, gelişmeyi, modernleşmeyi ve demokratikleşmeyi içeren uygulamalardır (Karaömerlioğlu, 2003, s. 272-283). Atatürk'ün halkçılığı ise içsel çatlakların olmadığı kaynaşmış bir topluluk varsayımdır. Bu amaçla vatandaşlık temelinde inşa edilmek istenen ulusu homojenleştirmeyi içeren demokratikleşme perspektifini popülist olmayan otoriter pratiklerle hayata geçirmiştir. Üstelik Recep Peker gibi sertliğiyle ünlü ideologlar bile popülizmi reddederken, CHP'in IV. Büyük Kurultayı'nda halkçılığı şöyle dile getirmiştir: "Biz halkçıyız. Bizim halkçılığımız bizim anladığımız manadadır. (...) Biz her yurttaşın elini yurttaş olarak sıkarken, beraber çalışırken, onda saygı ile tanımaya değer vasıflar görür ve her vatandaşı müsavi haklı, müsavi şerefli insan olarak tanır ve imtiyaz davasında bulunmayan yurttaşlar kitesini halktan ve halkçı tanırız" (Ökmen, 1969, s. 21-22, Akt. İlgazi, 2002, s. 167). Peker örneğinde olduğu gibi halkçılık anlayışını içselleştiren CHP elitleri, demokrasi ve halkın esenliği adına, 1950 seçimlerinde sorunsuz bir biçimde kurucusu olduğu iktidarı devretmekte tereddüt etmemiştir (Laclau, 2007, s. 229-235). Sonuç olarak Tek Parti dönemi halkçılık ilkesini popülizm olarak nitelemek yanlıştır. Çünkü bu ilke, yeteri kadar başarıya ulaşmasa da elit karşıtlığı yapmadan halkı aydınlatma ve yaşamı müreffehleştirme gibi hedeflere sahiptir.

Popülizmin Güzergahları: Sağ Partiler

Cumhuriyet modernleşmesinden hoşnutsuz olan mukaddesatçıların söylemleri, sağ popülizmin en açık ifadesidir. Bu nedenle Türkiye'de 1950 sonrası demokrasinin başlangıcı değil, bütün dini ve milli bileşenleri ile sağ popülizmin başladığı yıllardır. Bu süreçte sağ ve İslamcı popülizm, Kemalizm=sistem eşitliğine karşı olduğu iddiasıyla inşa edilmiştir. Literatürde popülizmin Türkiye'deki gelişiminin DP, AP, MHP, Millî Görüş partileri (MSP/MNP/RP), ANAP ve AKP'ye uzanan bir çizgiye sahip olduğunu öne süren Taşkın'ı (2022, s. 275-293) izleyerek, sağ siyasetin 1950'den itibaren popülist siyaset biçimini ürettiğini ve bu üretimlere mukaddesatçı aydınların büyük mesai harcadıklarını söyleyebiliriz. Bu süreçte sağ popülizmin,

kendi hanesine raptettiği dini ve milli değerlerin ve bu değerlere dair üretilen hamasi duyguların, cemaatsel bağların ve geliştirilen patronaj ilişkilerinin yoğun olarak kullanılmasıyla kendini toplumsallaştırdığını ve siyasallaştırdığını görebiliriz.

DP'nin “Millele Mal Edilmek” İstenen Dinsel ve Otoriter Sağ Popülizmi

Türkiye’de sağ popülizmin başlatıcısı DP ve dönemin başbakanı Adnan Menderes’tir. DP’nin “Yeter Söz Milletindir!” ve “Köylü Vatandaş Demokrat Parti Seni Kimseye Ezdirmez” gibi sloganlarla 1950 genel seçimlerini kazanmasıyla hem çok partili hayat hem de sağ popülizm başlamıştır. Popülist dünya görüşünü siyasete taşıyan DP ve Menderes, 1940’ların sonlarından itibaren demokrasi talebini popülist bir içerikle sürekli vurgulamıştır. İktidar olduğundaysa DP iktidarının “bastırılan milli iradeye dayandığı” iddiasını sık sık dillendirmiştir. Kendisini eleştirenleriyse “hükümete ve Menderes’e saldırdıklarını sananlar, aslında milli iradeye karşı çıkıyorlar” diyerek eleştirmiştir (Sayarı, 2008, s. 94-95; Harris, 2008, s. 70; Heper, 2008, s. 262). Menderes, ilk hükümet programını okurken “millele mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız” (2014: 14-15) sözleriyle İslamcı çevreleri memnun etmiş ve bu çevrelerin dinamik kitle desteğini almak için elinden geleni yapmıştır. Menderes’in “millele mal olmuş inkılaplar” söylemi, dini, milli ve ekonomik patronaj sistemine ve Nakşi ve Nurcu cemaat ağlarının İslamcı popülizmine hayat vermiştir. Bu süreçte kendisini destekleyen kasaba ve illere fabrikalar kurmuş, orta ve büyük ölçekli çiftçilere krediler vermiş, tarımda makineleşmeyi hızlandırmış, kimi gazete ve dergilere ve yazarlara (örneğin Necip Fazıl) hatırı sayılır ekonomik teveccühlerde bulunmuştur.

1958’den itibaren artan ithalat, dış borçlanma ve yüksek enflasyon kriziyle siyasal sertliği politik üslup yapan DP, İslami ve milliyetçi referanslarla anayasal hak ve özgürlükleri kısıtlamaya başlayarak otoriter popülizme yönelmiştir (Sunar, 1983, s. 2079-2084; Atalay, 2024, s. 398-399). Bu amaçla Menderes, muhalefetten duyduğu ürküntüyle 12 Ekim 1958 tarihli Manisa nutkunda, muhalefetin “nifak”, “ihtiras”, “tezvir” ve “kin”i karşısında “Vatan Cephesinde birleşmenin” zaruretini dile getirmiş ve durumdan vazife çıkaran partililerin ve mukaddesatçıların desteğiyle ülkede 228 Vatan Cephesi şubesi açılmıştır (Doğaner, 2013, s. 37 vd.). Vatan Cephesi’ne katılımlarla dinamik halk desteği sağlayan DP, bu türden paramiliter organik yapılara bel bağlamıştır. Bununla yetinemeyen DP, iktidarının sonlarına doğru eleştirileri bastırmak ve muhalefeti denetlemek amacıyla 28 Nisan 1960’ta üyeleri sadece DP’lilerden oluşan Tahkikat Komisyonunu kurarak otoriterleşmesini yasallaştırmak istemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 18.04.1960).

Bütün popülist liderlerde görüldüğü gibi anayasal kısıtlılıkların artmasını anti-demokratik görmeyen Menderes, “Demokrat Parti küçük işlere iltifat etmemiştir. Bu milletin istikbâlini teminat altına alacak büyük eserler meydana getirmeyi ve bu eserler ortaya çıkıncaya kadar büyük güçlüklerle boğuşmayı kendisine şiar edinmiştir” (1958, s. 6) sözleriyle büyüklenmeci sağ popülizmin ilk örneğini vermiştir. Menderes’in sağ popülist uygulamaları hiçbir zaman

desteksiz kalmamıştır. Dönemin İslamcı yazarlarından Eşref Edip, Menderes'in sağ popülizme mukaddesatçı içerikler yüklemiştir. Edip, DP iktidarını "Asıl Cumhuriyet", önceki dönemi ise "kara ve kızıl taassup", "batıl zihniyet" ve "putperestlik devri" olarak nitelemiş, Türkçe Ezan uygulamasından vazgeçilmesini "Mekke'nin fethi"ne benzeterek Menderes'e kutsiyet atfetmiştir (1950a, s. 104-105). Popülist din diliyle Edip, DP'yi "çeyrek asırlık zulüm kalesini yıkan, diktatörleri ve şefleri acz çukuruna atan" iktidar olarak görmüştür (1950b, s. 171-175). Yine Edip, Menderes'in İslamcı popülizminin en açık ifadesi olan "Türk milleti Müslümandır, Müslüman kalacaktır" sözünü dinsel bir huşu ile sahiplenmiş ve bunun tekrarlanması üzerine Menderes'ten görüşlerini "yasalara yansıtmasını" talep ederek, ondan İslamcı popülist faillik beklemiştir (1952, s. 232-236).

DP'nin ve Menderes'in İslami ve milliyetçi referanslarla anayasal hak ve özgürlükleri kısıtlayan otoriter popülizmine destek verenlerden biri de Necip Fazıl Kısakürek'tir. Kısakürek (2016, s. 179), Menderes'i "Emr-i tabii" olarak gördüğünü söyledikten sonra "Gözümüzü Menderes'e diyor ve onun alemde kimseye nasip olmamış çeviklik ve değişiklik kabiliyetinden bizim için yeni ve mes'ut tecelliler bekliyoruz" sözleriyle, ondan İslamcı sağ popülizmi ileri götürmesini istemiştir. "Bütün mukaddesatçıların, milliyetçilerin, gerçek Türklerin, Anadolu'luların bu dünya görüşünün fedailerinin Menderes'e dost" olduğunu söyleyen Kısakürek, "Adnan Menderes'in düşmanları mutlaka Türkün, Anadolu'nun, Türk köylüsünün, Türk tarihinin, İslamiyet'in ve nihayet Allah'ın düşmanıdır" sözleriyle Menderes ve İslamcı popülizmin bir olduğunu söylemiştir (2014, s. 5-13, 20). Kısakürek, tayyare kazasından kurtulan Menderes'in "azizliğini" ilan etmiş ve kazanın "Allah yolunda ona nasıl bağlanıldığını" gösterdiğini dile getirmiştir. Yine Kısakürek, "Biz hürriyet istemiyoruz. (...) Bizim ihtiyacımız olan idare, hakka esaret ve hakikate teslimiyet rejimidir. (...) Neredesin, ey herkesin ağzını tıkayacak ve elini bağlayacak hak ve hakikat istibdatı?" sözleriyle Menderes iktidarını koruma adına popülist ideolojisinin despotizmini dile getirmiştir (2016, s. 69-71,78). Kısakürek, 1959'daki öğrenci nümayişleri üzerine Menderes'ten "sözde gençlik yığınının 1 buçuk ölü yerine en az 150 ölü verilmesini" (2018, s. 408-409) istemiştir. Bununla bağlantılı olarak Kısakürek, "Ya öl, Ya ol!!!" (2016, s. 257-259) diyerek Menderes'i şedit eylemlere ve istibdata çağırmıştır. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrası Yassıada yargılamalarında Kısakürek, örtülü ödenekten 147.000 lira kullandığının ortaya çıkması üzerine, Menderes'ten aldığı parayı "İslami gaye için kullandığını" ama "ucuza gittiğini" söylemiştir (2018, s. 464-466).

DP'nin ürettiği popülizmde halk dini değerler ve yaşam tarzı üzerinden tanımlanmış, ötekiler ise Cumhuriyetçi seçkinler, sol aydınlar ve müesses nizam olarak kurgulanmıştır. Bu süreçte dinsel anlatılar üzerinden işlenen duygular öfke ve korku yaratmak amacıyla kullanılmıştır (Erçetin, 2024, s.208-211). Dışlayıcı sağ bir popülizm üreten Menderes, muhalefet partisiyken demokrasinin vazgeçilmezliğini vurgularken, iktidar olduğunda bu konuda gereken özeni ve tutarlılığı göstermemiş popülist bir liderdir. Ona bu konuda dönemin İslamcı aydınları büyük destek vermiş ve ondan İslamcı popülizme iyi gelecek politikalar üretmesini beklemişlerdir.

AP'nin Antikomünist Mukaddesatçı Popülizmi

11 Şubat 1961'de kurulan AP liderliğine 1964'te geçen Süleyman Demirel, DP'nin popülizmini sahiplenmeye çalışmıştır. Demirel, “büyük klientalizmi”yle milliyetçi, muhafazakâr, İslamcı, liberal ve kısmen de devletçi sağ söylemleri fırsatçılığıyla birleştirerek “merkez sağın açığı ortayı” olmuştur (Bora, 2009, s. 502-514; Bora, 2023, s. 10-11). O, AP'yi Türk milletinin sinesinden çıkmış saf, asil ve vakur bir parti olarak görmüş, icraatlarıyla DP'nin mirasçısının kendisi olduğunu beyan etmiş, sefelinin dini, siyasi ve ekonomik patronaj ağlarını sahiplenmiş, DP gibi milleti, “elitlerin gadrine uğramış mağdur Müslüman-Türk milleti” olarak kodlamış ve böylece İslamcı popülizme can vermiştir (Türk, 2014, s. 49-50). Demirel (1973, s. 34), AP'nin meşruiyetini halkın verdiğini söyleyerek, halkı yanına, elitleri de kendisiyle halkın karşısına konumlandırmıştır.

Demirel, konuşmalarında halkın alicenaplığına ve kardeşlik duygularına seslenirken toplumun güvenlik, kalkınma ve demokrasi ihtiyacına, devlet ve fert birleşmesine vurgu yaparak “Biz Adalet Partisi olarak kendimizi, bütün Türk milletinin ve bütün Türk vatanının hizmetinde kabul ve telâkki ediyoruz” demiştir. Demirel konuşmalarında kendilerini “biz”, CHP ve komünistleri ise “ötekiler” olarak konumlandırmıştır. O, sağ seçmenin beklentilerine seslenmenin toplumda karşılığı olduğunu bildiği için seçim konuşmalarında benzer ifadeleri sıkça kullanmıştır (Demirel, 1966, s. 14 vd.). Ayrıca dönemin antikomünizmine uygun olarak Bülent Ecevit'in “Ortanın Solu” çıkışını “ortanın solu Moskova'nın yolu” biçimindeki antikomünist söylemle karşılamıştır (Aslandaş ve Bıçakçı, 1985, s. 182-184). Bu nedenle AP'nin popülizminde elitler sadece tek partinin devamı olan askeri-sivil bürokrasi ve aydınlar değil, aynı zamanda komünizmle iltisaklı görülen sol yapılarıdır. Hatta AP kendisini açık biçimde antikomünist ve milliyetçi ilan etmiştir (Demirel, 1973, s. 37-38). Ki AP, 1965'ten itibaren Türkiye Komünizmle Mücadele Dernekleri'ni (TKMD) kendisine paramiliter bir örgüt olarak tahsis ederken sağ siyaseti biçimlendiren antikomünizminden faydalanmıştır (Meşe, 2016, s. 152-153). Bu durum sadece AP'ye has bir tutum olmamış, paramiliter özellikler gösteren benzer yapılar da diğer sağ partiler tarafından sahiplenilmiş ve buradan sağ popülizmin alıcısı olan kitleler oluşturulmuştur.

Demirel, “Çoban Sülü” ve “Baba” gibi paternalist söylemlerle kendisinin, milletin bedeni ve dili olduğunu kodlayan popülist jargonu sürekli olarak kullanmıştır. Bu kullanımın bir örneği olarak konuşmalarını “milletin sesli düşünmesi” (Türk, 2014, s. 52) olarak nitelediği gibi aynı zamanda “ben sizin ızdırabınızın çocuğuyum” ve “senin içinden ben çıktım” (Bora, 2023, s. 119) sözleriyle milletin kendisinde bedenleştiğini söylemiştir. Demirel'in bu ifadeleri, onun esasen milliyetçi-muhafazakâr sağ popülizmi ürettiğinin ikrarıdır. Ondaki popülist üslup, halkın ortak duyusunun gerçek temsilcisinin sadece kendisi olduğunu dillendirmektir (Bora ve Erdoğan, 2004, s. 635-636). Bu amaçla işlettiği popülist temaların verdiği icazetle “din”, “millet”, “Kur'an” ve “ülkenin bölünmez bütünlüğü” gibi mukaddesatçı lügati kulla-

nan Demirel, popülist esnekliğiyle fırsatçılığı, örgütsel liderliği, dinsel ve ekonomik patronajı oldukça mahir biçimde işlerlikte tutmuştur. AP, kişisel ilişki ağlarını, ticaret ve sanayi burjuvazisini, eşrafı, aşiret liderlerini, tarikat ve cemaat gibi dini yapıları popülist sağ siyasetin araçları olarak görmüştür (Demirel, 2004, s. 119-130).

Demirel, sağ popülizmini güçlendirmek için “Halka hizmet hakka hizmettir” klientalizmine kutsallık yüklerken şunları söylemiştir: “Bize sorarsanız, bir bardak içecek suyu olmayan Urfa’nın, Mardin’in köylüsüne su götürmek milliyetçiliktir. Onu ızdıraptan, azaptan kurtarmak, ona daha iyi iş imkânları açmak milliyetçiliktir. Bize sorarsanız, okuma yazma bilmeyen, Ağrı dağının eteğindeki Köprü köyüne okul götürmek milliyetçiliktir. Bize sorarsanız, Diyarbakır’da üniversite açmak, Edirne’nin ve Kırklareli’nin köylerini ışığa kavuşturmak milliyetçiliktir” (1973, s. 77). Demirel, “Halktan şikâyet edilmez. Halk daima haklıdır. Halkta kusur aranmaz ve halka gücenilmez. Başarısızlıklar halinde kusur halkta değildir” (Bora, 2023, s. 120) sözleriyle sağ popülizmin söylemsel sınırlarını çizmiştir. Onun sağ popülizmini *Büyük Türkiye* adlı kitabından izlemek mümkündür (Demirel, 1977). “Bir köylü çocuğu” olduğunu sürekli vurgulayan Demirel, “Türk’üz, Müslüman’ız, Medeniyetçiyiz, Güçlüyüz” biçimindeki hitabını, “Biz bu vatanı dinsiz, bu milleti imansız, bu minareleri ezansız bırakmadık, bırakmayacağız” sözleriyle tamamlarken antikomünist dini duyarlılıklara seslenmiş ve “biz millete hizmet partisiyiz” sözleriyle de sağ popülizme ömür katmıştır (Adalet Partisi’nin Dini ve Manevi Hizmetleri, 1977, s. 18, 57).

Demirel, antikomünist mukaddesatçı sağ popülizmiyle milli/dini olanın hamasetini yaparken partisindeki Amerikan hayranlığının yarattığı çelişkiyi görmezden gelmiştir. Hatta AP Milletvekili Tekin Erer “Amerika aleyhinde bulunmak için Türk hasletlerine yakışmayacak şekilde nankör olmak lazımdır” (Erer, 1967, s. 225) sözleriyle AP’nin Amerikan hayranlığındaki çelişkiyi, yerli/milli hamasetiyle aşmaya çalışmıştır.

MHP’nin Alarmist Milliyetçi Sağ Popülizmi

1960 öncesi Türkçü akımın milliyetçi-muhafazakâr ya da milliyetçi-mukaddesatçı mirasını sürdüren Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, 1960 İhtilali’nin “kudretli albayı” Alparslan Türkeş’in parti yönetimine gelmesi sonrasında, 1969 Adana Kongresi’nde MHP adını almıştır. MHP, sağ popülizmi milliyetçikle zenginleştirmiştir. Bu ideolojik zenginlik, MHP’nin ihtiyaç duyduğu söylemsel gücün popülist temelidir. Asker kökenli yönetici kadroların parti yönetiminde bulunmasının verdiği güçle militer bir görünüme sahip olan MHP, partinin gençlik gücünü oluşturma amacıyla önce Komando Kampları’nı kurmuş ve bu yapı daha sonra Ülkü Ocakları adını almıştır (Feyzioğlu, 2005, s. 47 vd.; Karabacak, 2011, s. 48-57). Paramilitar gençlik örgütlenmesiyle sağ popülizmi milliyetçi ve antikomünist zaviyeden inşaaya çalışan MHP’de, “davaya katılıp döneni vurun” diyen Türkeş’in şahsında güçlü bir lider kültü oluşturulmuştur. Türkeş’le birlikte MHP’de, güçlü lider kültü olarak “başbuğ”, parti ve ocak gibi müesseseler üzerinden yüksek disiplinin beklendiği “teşkilat” ve ülkücüler üzerinden de dina-

mik kadro anlayışı inşa edilmiştir (Türkeş, 1967, s. 6; Sevinç, 1975, s. 19-26). Lider, doktrin ve teşkilat biçimindeki bu doktriner inşa MHP'nin sağ popülizmindeki otoriterliği beslemiştir. Buna bağlı olarak “devlet-i ebed-müddet” yüceltisiyle özdeşleşen devlet anlayışı MHP'nin ideolojik vazgeçilmezi olmuştur (Bora ve Can, 2000, s. 52-83; Can, 2003, s. 682-684).

Türk sağını antikomünizmin belirlediği dönemde Türkeş, MHP'nin davasını “Türk milletin varlığını yüceltmek ve ebediyen devam ettirmek” sözleriyle açıklamıştır. Türkeş'e göre “Türk milletinin yükselmesini sağlayan en kutsal güç kaynağı ‘Milliyetçilik ve Türkçülüktür.’” O, “Her şey Türklük için ve Türke göre” ilkesini hayata geçirmeye çalışmıştır (1969, s. 7, 44-45). Türkeş, “Türkiye Türklerindir” biçimindeki “yerlici” anlayışla inşa ettiği *Dokuz Işık* doktrininin kapitalizm ve sosyalizm gibi ideolojilerin maneviyatsızlığı ve gayri milliliği karşısında “Üçüncü yol” olarak maneviyatçı maddi kalkınma modeli olduğunu iddia etmiştir. Türkeş'e göre kalkınma “milliyetçilik, ülkücülük, iman ve ahlak üzerine oturan Türklük Gurur ve Şuuru ile İslam Ahlak ve Fazileti sentezine bağlılık[dır]” (1978, s. 10-11). Türkeş, doktrinin “kudretli” olduğunu, bu nedenle hasımlarının kendisini kopya ettiğini ve önemli olanın onu hakıyla değerlendirmek gerektiğini söyleyerek, davasına büyüklük atfetmiştir (1977, s. 28). Bu büyüklük algısı, seçim beyannamelerinde “Büyük milliyetçi Türkiye'yi kurma” taahhüdü ile kendine yer bulmuştur (1977 Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi, 1977: 5). Beyannamelerdeki bu taahhüt dönemin kadrolarınca “vatan kurtarma hikayesi” (Kösoğlu, 2010; 60'lardan Vatan Kurtarma Hikayeleri, 2014) olarak sitayişle anılırken, yaşananlardan heroik bir kültür üretilmiştir.

Sol/komünizm ve CHP karşısında konumlanan MHP, sağın alarmist ezberlerinden “Türkiye’de anarşi ve Bolşevikliğin sorumlusu CHP” anlayışını sahiplenmiş ve bu popülist söylemi sürdürmüştür (Taylak, 1975; 1977 Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi, 1977, s. 9). MHP, Türk sağının milliyetçilik merkezli terkiğini üretirken, döneme göre merkez sağın kalkınmacı, sosyal adaletçi, liberal ve Batıcı yönlerini sembolik düzeyde kabul etse ve demagogik olarak kullansa da devraldığı milli/dini söylemleri rafine bir saflık iddiasıyla tabanını genişletmek için kullanmıştır. Saflık iddiasını sahiplenen MHP, dönemin Türk milliyetçilerini cezbederken partideki ırkçı eğilim, İslam’ın öne çıkarılmasıyla gerilemiştir. Bunun üzerine dinseliliğin hissedildiği kültürel-tarihsel özcülüğe ve kimliğe dayalı köycülüğü ve taşralılığı içeren eril dili, yerelliği, halkın sadeliğini ve bilgeliğini önceleyen popülist milliyetçilik söylemini pekiştirmeye çalışmıştır (Dayı, 2015, s. 215 vd.). Toplumun orta-alt sınıfından milliyetçi-muhafazakâr değerleri içselleştirenleri ve coğrafi olarak daha çok Orta Anadolu’dan insan sermayesini devşiren MHP, bu habitusu “MHP’nin Kalesi” olarak görmüştür (Çalık, 1995, s. 111 vd.). MHP’nin popülist ideolojisi hem taşradan hem de taşra kökenli muhafazakâr kentli alt sınıftan gençliğin hoşnutsuzluklarını, mağduriyetlerini ve öfkelerini reaksiyoner forma dönüştürürken ve “Türk titre ve kendine dön” ya da “Yüzde yüz Türk olduğun gün cihan senindir” gibi sloganlarla soy Türkçülüğe referans verirken aynı zamanda “eskinin ihyası” düşüncesine de açık olmuştur. Bu perspektifle MHP, dozu dönemlere göre değişen İslamcılışmaya ek ola-

rak, sosyo-ekonomik ve kültürel değişimi tepkiyle karşılamış ve yaşanan değişimi yozlaşma, yabancılaşma, soysuzlaşma ve bozulmayla itham ederek “düşmanlık” üretmiştir (Suver, 1977; Can, 2003).

Milliyetçi-mukaddesatçı mirasın üreticisi olan aydınlardan Osman Yüksel Serdengeçti’nin de katılımıyla MHP, sağ popülizmin yeni adreslerinden biri olmuştur. Serdengeçti’ye (2008, s. 65-69) göre MHP, “bağrı yanık Anadolu çocukları”nın kurduğu “erkek parti” kimliğiyle siyaseti belirlemeye muktedir görülmüştür. Bu görüşle MHP, Türk milli/dini kimliğine indirgenmiş özcü bir varlık alanının kabulü oranında halka kıymet vermiştir. Aynı zamanda MHP, sempatanlarına yönelik milli/dini değerlerle rafineleştirilmiş söylemiyle, onların mağduriyetlerden hınç duymalarını ve buradan üretilen ötekileştirici eril dili estetize etmiştir. Bu dil, ontolojik milli-halk kimliğini etno-cemaat olarak tasavvur etmeyi Türklüğün şartı haline getirerek MHP’yi, sağ popülizmi milliyetçilik üzerinden güncelleyen bir parti yapmıştır (Bora ve Canefe, 2003, s. 652-654).

MHP gençliğinin şedit cevvalliği Dünder Taşer’in “Ülkücüler ipeğe sarılmış çeliktir” (1973, s. 1) sözüyle yüceltilmiş ve “ülkücü Türk gençliği geleceğin teminatı” (Somuncuoğlu, 1976, s. 3) olarak görülmüştür. Bu arada 1970’lerin sonlarına doğru MTTB’den sukutu hayale uğrayan Necip Fazıl, Ülkücü gençliğin ideoloğuna soyunmuştur. İlk iş olarak “içi alev alev müslüman, dışı pırıl pırıl Türk ve içi dışına hâkim, dışı içine köle” (2010, s. 155-156) sözleriyle Türkes’i yüceltmış ve ardından Ülkücülere yazdığı kasideyle “din, dil, millet, tarih ve mukaddesatçı şuurla devrimbaza, anarşiste ve komüniste karşı sanıldığı ve tanındığı gibi” olmalarını istemiş ve onlardan alarmist milliyetçi sağ popülist bir faillik beklemiştir (1999, s. 13-19, 44, 234-240). Benzer şekilde MHP’nin dindarlaşmasına Seyyit Ahmet Arvasî de katılmıştır. Arvasî, “Türk İslam kültürüne, Türk İslam medeniyetine bağlı Türklük şuuru ve vakarına İslam iman, aşk, ahlak ve aksiyona sahip, Türklüğü bedeni, İslamiyet’i ruhu bilen devletini teknolojik hamlelerle dünyanın bir numaralı devleti yapmak özlemiyle çırpınan, dünya Türklüğünün, İslâm dünyası ve bütün mazlumların ümidi olmaya namzet bir gençlik yetiştirmekten başka çaremiz yoktur” (2011, s. 11-13) sözleriyle MHP’nin “dava”sını tanımlamıştır. Arvasî, Türk-İslam Ülkücüsü’nü ise “Kendini Allah ve Resülü’nün davasına adanmış, sırf Allah rızası için canını, malını ve mevkini, din ve devleti, mülk ve milleti için fedaya hazır, şanlı, mukaddes, ay yıldızlı bayrağın gölgesinde dövüşen, nefsinin düşünmeyen ve ülküsünde fani olmuş yiğitlerdir. (...) Bu nesil, Allah’ın Türk Milletine ve İslam dünyasına ihsanıdır” (2011, s. 236-237) biçiminde tanımlayarak MHP ve Ülkücü gençliği İslamcılaştırmanın yolunu açmıştır.

MHP her ne kadar 1980’lerden itibaren İslamcılaşırsa da ondaki milliyetçi/ırkçı öz hiçbir zaman kaybolmamıştır. Bu öze MHP, “Ya sev ya terk et” ya da “Türkseniz iftihar ediniz! Değilseniz itaat bekleriz!” biçimindeki ırkçı retorikle “ötekilerle”, koşullu ve sınırlı bir tahammül ilişkisinin mümkün olabileceğini dillendirirken popülist otoriterliğini vurgulamıştır (Can, 2003, s. 670). Sola karşı konumlanan MHP, 1980’lerden itibaren katı milliyetçi refleksler ve “beka kaygısıyla” kendini Kürtler karşısında konumlandırmış ve ülkücü/Türkçü simgelerle milliyetçi popülizmini güncellemiştir (Koca, 2021, s. 75 vd.). Bu süreçte şeriatçı ve bölücü

tehditler karşısında Atatürkçülükle dirsek teması kurmuş ve İslami kimliği ikincilleştirmiştir. Bu ideolojik esneklikle MHP, kendisini “resmi alternatif” olarak görmeye devam eden alarmist milliyetçi popülizmin merkez partisi olduğu iddiasını 2000 sonrasında da sürdürmüştür (Erdogan & Uyan Semerci, 2020, s.81-105).

Millî Görüş Partilerinin İslamcı “Adil Düzen” Popülizmi

Sağcı ve İslamcı ideoloji kendisini “milli mazlum” olarak görmüş ve kurtarıcı olarak “milli şuur sahibi anlı secde gören” devlet adamlarını ve aydınlarını beklemiştir. Demirel’i yeterli bulmayan Necmettin Erbakan, Nakşi şeyhi Mehmet Zahit Kotku’nun işaretleriyle kurduğu Millî Görüş partileri ile sağ popülizmi İslamcı içerikle zenginleştirmeye çalışmıştır. Bu partilerden ilki olan MNP 26 Ocak 1970’te “milli ruhu yeniden canlandırmak ve coşturmak” (MNP Kuruluş Nizamnamesi, 1970, s. 7) amacıyla kurulmuş ve 1971’de kapatılmıştır. Ardından 11 Ekim 1972’de MSP’yi “büyük Türkiye idealinin kurulması ve yeni medeniyet sentezinin yapılması” amacıyla kuran Erbakan, “inanılır, güvenilir ve mazbut vatan evlatlarıyla” yola çıktığını söyleyip sağ popülizmi İslamcılaştırarak Millî Görüş partileri serisini devam ettirmiştir (Millî Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, 1973, s. 14-15). MSP’nin karakteristiği, milli ve dini olana yaptığı vurgu ve devlet işlerinde “güvenilir ve mazbut vatan evlatlarına” yer açılmasını talep eden tarikat ve taşra güçlerinin sosyo-ekonomik desteğiyle milliyetçilik ve dinsellikle rabıtası yüksek melez bir İslamcı popülizm üretmesidir.

Mehmet Şevket Eygi gibi İslamcı aydınlarının MNP’yi “ezilen Müslüman kitlelerin sesi” (Yavuz, 2005, s. 271) olarak nitelemesiyle mukaddesatçıların teveccühünü kazanan Erbakan, İslamcı tahayyüle uygun biçimde milleti, Müslüman ümmeti olarak kodlayarak sağ popülizmin İslamcı versiyonunu üretmiştir. Onun popülizminde İslam ümmetinin “adil düzen”ini, “statüko” olarak nitelediği kapitalist ABD, İsrail ve Avrupa Ortak Pazarı’nın oluşturduğu Siyonist Batı ittifakı ve bunların ülkedeki iş birlikçileri olan AP ve CHP engellemektedir. MSP, yerlici iddiasını “Ortak Pazar’ın Türk milliyetçiliğini yok etme amacı taşıdığını” (Millî Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, 1973, s. 34-39) söyleyerek gerekçelendirmiştir. Erbakan’a göre Dünya Bankası, IMF, AB, NATO gibi kurumlar, “Gizli Dünya Devleti” dediği yapıların elinde olduğu için şer ağlarıdır. Öyle ki bu ağ, tüm finansal ilişkileri, sanattan spora ve hukuktan ticarete kadar her şeyi kontrol etmektedir (Erbakan, t.y., s. 89 vd.). Erbakan’ın bu görüşleri, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi mukaddesatçı hafızayı güncellemiş ve sonraki dönemlere miras bırakılmıştır. O, görüşlerini, kurduğu partilerde söylem olarak sürdürürken İslamcı popülizmin “dış güçler” algısını pekiştirmiştir. Bu algıyı siyasetine “iç düşman” olarak aktaran Erbakan’a göre AP ve CHP, “adil düzen”i engelleyen “taklitçi ikizler”dir. Ona göre “Demirel, süratle komünizme giden bir zihniyet treninin içine oturmuş, komünizme giderken ben komünizme karşıyım şarkısını söyleyen gafildir” ve bu nedenle CHP gibi AP de materyalist ve soldur (Türk, 2014, s. 184-186). İslamcı liderliğe itaatin ve adil düzeninin zaruriliğini vurgulayan Erbakan, kendisiyle “Decalizmin” sonunun geleceğini dillendirmesiyle mesiyani

İslamcı popülizmin belirgin figürü olmuştur (Erbakan, t.y., s. 39; Akgül, 1995, s. 74, 90, 174; Yorgancılar, 2021, s. 384).

MSP, İslamcı popülizmiyle 1973 seçimlerinde 45 milletvekiliyle hükümet ortağı olmuş ve bu tabanda politik bir başarı ve “davayı yüksek sesle dillendirmeye imkân” veren özgüven kaynağı olarak görülmüştür. MSP’nin elit karşıtlığından beslenen bu çevreler, Erbakan tarafından lügati oluşturulan İslamcı popülizmin sunduğu duyguları, düşünceleri ve eylem repertuarını içselleştirmişlerdir. Ancak İslamcı popülizmin içselleştirilmesinde Erbakan hiçbir zaman yalnız olmamıştır. Özellikle ülkedeki Nakşi tarikat ağı, İlim Yayma Cemiyeti gibi dinsel yapıların faaliyetlerinin yanında 1967’den itibaren MTTB’yi **İslamcı** kadroların ele geçirmesinin hasadını asıl olarak Millî Görüş partileri toplamıştır. Ardından Akıncılar gibi paramiliter yapıların ve *Sebil*, *Çatı*, *Şura*, *Düşünce* ve *Millî Gazete* gibi yayınların yanında, Nurcular dışındaki İslami camianın anti-Kemalist kesimlerini kendine rapteden MSP, bu süreçte dindar bürokratların desteğini alarak devletteki **İslamcılar**ın etkinliğini artırmasına ve kadrolaşmasına önem vermiştir (Kayhan, 1976; Akdoğan, 2000, s. 227-228; Okutan, 2004, s. 175-182). MSP ve Erbakan sayesinde kendine güveni gelen İslamcılık devletle barışmaya başlamıştır. Bu barışmayı devlette kadrolaşma arzusunda ve MSP’nin parti programının küçük ve orta ölçekli sermaye çevrelerinin kapitalizmle barışık siyasal karar mekanizması aracılığıyla korunmayı talep eden özneleşme sürecinde görmek mümkündür (Akdoğan, 2000, s. 229). Ancak bu özneleşmenin çalışanları kapsamadığını, *Millî Gazete* çalışanlarının ücretlerini alamamaları üzerine sendikalaşma isteklerinin “komünistlik” ithamıyla reddedilmesinde görebiliriz. Bu ithama rağmen sendika kurup grev kararı alan gazete çalışanları, Akıncı gençlerce tehdit edilmişlerdir. Bu süreçte Erbakan, Şevket Kazan, Korkut Özal ve Hasan Aksay gibi parti ileri gelenleri çalışanların hak taleplerini “dava”ya havale ederek görmezden gelmişlerdir (Karakaya, 1998, s. 20-48). Bu örnek, Millî Görüş partilerince üretilen İslamcı popülizmin, emeğe nasıl baktığına dair fikir vermektedir.

Bu arada İslamcı popülizminin harcını karan Necip Fazıl Kısakürek, aradığı İslamcı gençliği MTTB’de bulduğunu ve “alınlarındaki kartopu halindeki iman ışığından tanıdığını” söyledikten sonra onlara, “Bizim istediğimiz bir nesil var: Allah’ın Sevgilisinin beklediği bir nesil. Bu nesil, siz olacaksınız! Mükellefsiniz! Ya olun ya ölün!” (2007, s. 9, 35) diye hitap ederek İslami popülizmine dinamik kitle bulmuştur. Böylece bütün sağ partilerde olduğu gibi Millî Görüş partileri de MTTB, ardından Akıncılar ve Mücadeleciler (Yorgancılar, 2016; Selçuk, 2021) gibi dinamik yapılarda gençlik örgütlerini bulmuş ve İslamcı popülizmi bu türden paramiliter yapılar üzerinden güncellemiştir.

Millî Görüş partilerinin devamı olan Refah Partisi (RP) 19 Temmuz 1983’te kurulmuş ve siyasi yasağın kalkmasıyla 1987’den itibaren Erbakan’la yoluna devam etmiştir. 1991 seçimlerinde 62 milletvekili çıkaran parti esas başarısını 1994 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirleri kazanarak sürdürmüştür. 1995 seçimlerinde birinci parti olan RP, ANAYOL hükümetinin yıkılması üzerine, Erbakan REFAHYOL hükümetinin başbakanı olmuştur (Akdoğan, 2000, s. 231-236). RP, Özal dönemindeki –aşağıda bahsedilecektir– politik

uygulamaların toplumu fakirleştirici ve varoşlaştırıcı etkilerinden duyulan hoşnutsuzluğun ve türban sorununun yarattığı birikimi Adil Düzen söylemiyle rafineleştirip iktidara yürürken, yoğun biçimde dinsel söylemleri kullanmıştır. Erbakan, 13 Nisan 1994'te RP meclis grubunda "Refah Partisi iktidara gelecek, adil düzen kurulacak! O halde sorun ne? Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı? Tatlı mı olacak, kanlı mı?" (Özakıncı, 2021, s. 325; <https://www.dailymotion.com/video/xsoa30>) biçimindeki sözleriyle İslamcı popülizmin siyasal ufkuna dair işaretler vermiştir. Erbakan, iltisaklı olduğu tarikatların gücünü kırmak için "Bana biat etmeyen kendine din arasın" sözleriyle dinsel popülizminin otoriterliğini dile getirmiştir (Çakır, 2014, s. 238).

Erbakan, "Batı taklitçisi" olmadığını, Adil Düzen'in "manen ve maddeten kalkınmış büyük Türkiye" hayali olduğunu söyleyerek kitlelerini coşturmak istemiştir. Ancak RP'liler Adil Düzen'in uygulanması için "Gerçek özelleştirmeci biziz, IMF ile en iyi anlaşmayı biz imzalarız" iddialarını dile getirmişlerdir (Akdoğan, 2000, s. 252-253). Yukarıdaki iddiaların dile getirilmesi bile kendi başına RP'nin popülizmini ortaya koymaktadır. Bu arada RP, yeni nesil İslamcı aydınların desteğiyle İslamcı popülizmin vaatlerini demokrasi olarak sunmuştur. Örneğin Ali Bulaç (1993, s. 40-46) tarafından başlatılan "Medine Vesikası" tartışmaları İslamcı popülizmin demokrasi kisvesi altında üretilmesine katkı sunarken, *Altınoluk, Bilgi ve Hikmet, Haksöz, Cuma, Yörünge* ve *Sözleşme* gibi İslamcı dergiler tartışmayı derinleştirmeye çalışmıştır. Ardından 1997'de Erbakan, tarikat şeyhlerini başbakanlık iftarında ağırlamasıyla İslamcı popülizme asıl rengini vermeye çalışmış ve bu girişim "dinle devleti barıştıran iftar" olarak sunulmuştur (Yörünge, 1997, s. 19).

RP, ürettiği söylemlerde bir yandan dini hassasiyetlere hitap ederek, siyasal ve ekonomik taleplerin Adil Düzen ile çözüleceğini vaat etmiş, ama bir yandan da en iyi özelleştirmeleri kendilerinin yapacağını söyleyerek neoliberal politikaları sahiplenmiş ve halkın sorunlarını tarikatların insafına bırakmıştır. RP, 28 Şubat post-modern darbesi sonrası kapatılsa da ürettiği İslamcı popülizm, bu sürecin mağdurlarınca sahiplenilmiştir. Bu mirası sahiplenilen Fazilet Partisi "yenilikçiler" ve "gelenekçiler" olarak ikiye ayrıldıktan sonra kapatılmış, "yenilikçiler" Adalet ve Kalkınma Partisi, "gelenekçiler" ise Saadet Partisi ve Yeniden Refah Partisi olarak yollarına devam etmiştir.

ANAP'ın Neoliberal Sağ Popülizmi

1980 Askeri Darbesi, siyaseti ve toplumu dizayn ettiği gibi popülizmin adresini de tayin etmiştir. 20 Mayıs 1983'te kurulan ANAP, Turgut Özal başkanlığında "dört eğilimi birleştirme" iddiasıyla ortaya çıkmış ve milliyetçi, muhafazakâr, İslamcı ve liberal anlayışların sentezini oluşturmaya çalışmıştır. Sağ ve piyasa değerlerine seslenen ANAP, bu unsurları ehlileştirmeye çalışırken milliyetçilikten ırkçı, şovenist ve antikomünist tonları azaltmaya, muhafazakarlığı çağdaşlaştırmaya ve İslamcılığı ise "sivil toplum" adı altında tarikat vakıfları üzerinden kapitalistleştirmeye çalışmıştır. Nakşi müntesibi olan Özal, "fakire yardım" ve "orta direği güç-

lendirme” gibi fikirleri dillendirse de daha çok halkın yoksul kesimlerini tarikat vakıflarının etkisine açarak sosyal devleti aşındırmıştır. ANAP, 1986’da Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu’na (Fakir-Fukara Fonu-FakFukFon) halkı mecbur etmiştir. Yap-işlet-devret modeliyle hem kamu kaynakları hem de çalışanlardan yapılan zorunlu kesintiler sermayeye teşvik olarak verilirken, aynı zamanda bu kaynaklar “işini bilen memurlarca” heba edilmiştir. Özal, ürettiği yoksullukla mücadele söylemleriyle sosyal devleti aşındıran, dini grupları kamu-sallaştıran neoliberal sağ popülist bir lider olmuştur (Boratav, 2005, s. 18-19).

Özal, mimarı olduğu 24 Ocak Kararları ile ekonomiyi dışa açmış, birikim ve bölüşüm temelindeki dinamikleri sermaye lehine olacak biçimde biçimlendirmiştir. Bu süreç çalışan kesimler için öngörülemez riskleri beraberinde getirmiştir. 24 Ocak Kararları nedeniyle kendini eleştirenlere ise “Bizim acelemiz var, kaybedecek zamanımız yok” diyen Özal, bu sözleriyle popülist liderlerdeki aceleciliği dile getirmiştir (Başbakan Turgut Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları, 1984, s. 70-71). Siyaseti, ekonomik icraata indirgeyen Özal, devlet/vatandaş dikotomisiyle ürettiği popülizm ile devleti ve bürokrasiyi, iş dünyasının ve cemaatsel vakıfların hareket kabiliyetini artıracak yönde dönüştürmüş ve bu kesimler devlet üzerinden zenginleşmiştir. Ayrıca Özal, Kamu İktisadi Teşekkülleri’ni (KİT), ANAP hükümetlerinin desteğini artırmak ve yandaşlarına istihdam yaratmak için kullanmıştır (Yavuz, 2005, s. 123 vd.). Bu süreçte TÜSIAD’ın yanına Anadolu Kaplanları ve MÜSIAD gibi İslami burjuvaziyi de ekleyen Özal’ın neoliberal sağ popülizmi, yeni ekonomik krizleri tetikleyen sürecin önünü açmıştır. Özal, uyguladığı liberal sağ popülist politikalarıyla birlikte naylon faturacı ve hayali ihracatçılar gibi talan ekonomisinin faillerine alan açmıştır. Bu yoldan devletin sırtından geçiren başta merkez sermaye ve daha çok da muhafazakâr yeni bir burjuvazi tipi gelişmeye başlamıştır. Yine bu dönemde artan gecekondulaşmayı patronaj ağlarını geliştirmek için kullanan ANAP, 1980’ler sağ popülizminin en belirleyici adresidir (Özkazanç, 1995, s. 1221-1222).

Özal’ın faydacı siyasal popülizmi, ekonomik alanda liberal olsa da siyasal anlamda otoriterdir. Onun popülizmi kısmi otoriter milliyetçi-muhafazakâr temalara sahiptir. Özal’ın halk kavramı Müslüman-Türk temelinde tanımlandığı için milliyetçi-muhafazakâr ve mukaddesatçı popülizmin hafızasını barındırmaktadır. Özal, seleflerinin Cumhuriyet eliti olarak gördüğü laik-Batılı-kentli üst sınıfı oluşturan kültürel statükoyu kuru bir şikâyet nesnesi yapmak yerine, onları dikkate almadığını ilan ederek İslamcı çevrelerin beğenisini kazanmıştır. Bu çevrelerin Özal ilgisi, Cumhurbaşkanı olarak Kocatepe Camii’nde Cuma namazı kılmasıyla taçlandırılmıştır (Mert, 2007, s. 58; Kara, 2008, s. 16). Özal’ın bu türden uygulamaları ondaki yerlici/milliciliğin popülerleşmesine hizmet ederken, sağ popülizmin “biz” ve “öteki” algısını, yani elit karşıtlığını güçlendirmiştir. Özal’ın otoriter popülizmini güçlendiren elit karşıtlığıyla paralellik gösteren bir başka özelliği ise temsili demokrasi karşıtlığıdır. Ondaki temsili demokrasi karşıtlığı, Bülent Ecevit gibi kişilerle sınırlı olmamış, Demirel, Erbakan ve Türkeş gibi sağ siyasileri de kapsamıştır. Özal, onların “yeni bir vizyonu” olmadığı iddiasıyla, kendisini “alternatifsiz lider” olarak öne çıkarmıştır. Özal’a göre Demirel, Erbakan, Ecevit ve Türkeş gibi liderler ülkeyi anarşiye, kaosa, yoksulluğa ve yokluğa itmiştir. Özal, onları dışlamaya çalışsa

da siyasete katılımlarını referanduma götürerek, sorumluluk üstlenmeyi gerektiren durumlarda referandumları çözüm olarak görmüştür. O, yapmak istediklerinin engellenebileceğini öngördüğünde referanduma giderek, devletin denge-denetleme organlarının yetki ve denetimini es geçmeye çalışmıştır (Başbakan Turgut Özal’ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları, 1988, s. 194-195; Bora ve Erdoğan, 2004, s. 644).

ANAP’ın popülizminde halk neoliberal ekonomik temelde, ötekiler ise darbe öncesinin kaos yaratan seçkinleri olarak kodlanmıştır. Özal’ın bu kodlamasına sınırlı bir umut, daha çok da korku temelli duygular eşlik etmiştir (Erçetin, 2024, s.212-214). Sınırlı popülist bir kapsayıcılığı olan Özal, “devlet baba” anlayışıyla “millete hizmet” ettiğini dile getirirken, Türk-İslam Sentezci aydınların desteğiyle popülist sağ ideolojiye uygun biçimde “dinine diyanetine bağlı nesiller” yetiştirme amacıyla tarikatları sivil toplum adıyla meşrulaştırmaya çalışmıştır (Köker, 1995, s. 1253-1255). Yaptığı özelleştirmelerle devletin ekonomik gücünü aşındırırken, halkın dinsel duygularını okşayan söylemleri dillendirmeyi ihmal etmemiş ve “orta direk” retorikleriyle popülizmini pekiştirmeye çalışmış, ancak halkın esenliğini neoliberalizme havale eden popülist lider profili sergilemiştir.

Sonuç

Sağ popülizm, halkın gerçeklerini aşan gerçekliğiyle Türkiye siyasetini 1950’de iktidar olan DP’den itibaren belirlemiş ve sonraki bütün sağ partilere miras kalmıştır. Menderes’in “Türklük=Müslümanlık” söylemiyle zenginleştirilen miras, milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı kesimleri kendine mülk görme yarışındaki partiler ve Demirel, Erbakan, Türkeş ve Özal gibi liderlerce sahiplenilmiştir. Bu mirası Tek Parti dönemi ve elit karşıtlığı temelinde örgütleyen sağ popülizm, kendini muhafazakâr değerler üstünden tanımlayanların modernleşmeden duyduğu ızdırabın hıncıyla tahkim etmek için dini/milli olanı önceleyen antikomünist söylemler üretmiştir. Bu söylemler AP’de mukaddesatı, MHP’de Türklüğü ve Millî Görüş Partilerinde dini ve ANAP’ta ise hepsini kapsamıştır. Mukaddesatçı, milliyetçi, İslamcı ve neoliberal sağcı konsantrasyonun etkisiyle 2002’ye kadar toplumun yaşadığı sorunlara daha çok dini ve milli olanla rabıtalı liberalleşme, özelleştirme ve piyasacı sivil toplumculukla cevap veren sağ popülizm, bu tarihten itibaren yeni sağ ve İslamcı popülist bir parti olan AKP’nin ürettiği popülist politikalarla devam etmiştir. Bu süreç boyunca Cumhuriyet döneminde halkçılık ilkesinin sonucu olarak kurulan kamu iktisadi teşekkülleri, devlete ve millete “kambur” olduğu gerekçesiyle özelleştirilmiştir. Bir anlamda bu özelleştirmeler, ideolojik anlamda değerleri reddedilen Cumhuriyet’in ilk yıllarında oluşturulan mirasın talan edilmesinden ibarettir. Öyle ki sağ popülist propagandalarla, yapılanın “millet” adına olduğu sürekli olarak vurgulanmış ve üretilen politikaların “milleti” ekonomik olarak yoksullaştırdığı, hukuki olarak güvencesizleştirdiği ve hükümsüzleştirdiği görünmezleştirilmeye çalışılmıştır. Bütün bunları yapan popülist liderler, sadece iç ve dış düşmanlara gereken cevabı verebilmek için milletin desteğine ihtiyaç duyduklarında onu hatırlamışlardır.

Türkiye'deki sağ partilerdeki popülizm elit ve statüko karşıtlığı üzerinden kendini inşa ederken dini ve milli olanı merkeze almış, eser odaklı siyaseti ve büyülenmeci tavrı içselleştirmiş, demokrasiyi iktidar yolunda araç olarak görmüş, iktidar olduğunda ise rahatlıkla otoriter temaları öne almış ve bu otoriterliği maskeleyerek için de toplumun mağduriyetine ve korkularına hitap eden bir üslup geliştirmiştir. Bu üslubun belirgin özelliği eylemsel bir acelecilik, pragmatizm ve cari sorunları aşmak için günü kurtarmaya yönelik politik manevra kabiliyetidir. Sonuç olarak bu üslup ve kabiliyetin ülkedeki demokrasinin kapsayıcılığını ve toplumun refahını ve esenliğini es geçtiğini ele aldığımız partilerde görmek mümkündür.

Kaynakça

- 60'lardan Vatan Kurtarma Hikayeleri, (2014). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- 1977 Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara, 1977.
- Adalet Partisi'nin Dini ve Manevi Hizmetleri, Ankara: Yayınevi yok, 1977.
- Adnan Menderes'in Genel Kurul Konuşmaları, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, Cilt 4, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Ankara: TBMM Yayınları, 2014.
- Akdoğan, Y. (2000). *Siyasal İslam: Refah Partisi'nin Anatomisi*, İstanbul: Şehir Yayınları.
- Akgül, A. (1995). *Erbakan Devrimi*, İstanbul: Doğuş Yayınları.
- Allcock, J. B. (1971). 'Populism': a brief biography, *Sociology*, (5/3). 371-87.
- Anselmi, M. (2018). *Populism: An Introduction*, New York: Routledge.
- Arvasî, S. A. (2011). *Türk İslam Ülküsü 1*, İstanbul: Bilgeoguz Yayınları.
- Aslandaş, A. S. ve Bıçakçı, B. (1995). *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atalay, L. (2024). DP Lideri Adnan Menderes'in Söyleminde Hürriyet: Hürriyet Mücadelesinden Hürriyet Nizamına. *Mülkiye Dergisi*, 48(2), 369-402.
- Ateş, K. (2017), AKP, Dinsel Popülizm ve Halk-olmayan, *Mülkiye Dergisi*, (41/1), 105-130.
- Ateş, K. (2018), Popülizm Eleştirisinin Eleştirisine Giriş: Halkı Savunmak Gerekir, *Birikim*, (353), 54-66.
- Başbakan Turgut Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1983-1984)*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984.
- Başbakan Turgut Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları (1986-1987)*, (Başbakanlık Basımevi, Ankara), 1988.
- Baykan, T. S. (2017). Halkçılık ve Popülizm: Türkiye Vakası ve Bir Kavramın Kullanımları, *Mülkiye Dergisi*, 4(1), 157-194.
- Bora, T. (2009). Süleyman Demirel, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Ömer Laçiner (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, 502-514.
- Bora, T. (2017). *Cerayanlar-Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2023). *Demirel*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bora, T. ve Can K (2000). *Devlet, Ocak, Dergâh*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. ve Canefe, N. (2003). Türkiye’de Popülist Milliyetçilik, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Tanıl Bora (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, 635-662.
- Bora, T. ve Erdoğan, N. (2004). “Biz Anadolu’nun bağrıyanık çocukları...” Muhafazakâr popülizm, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, Ahmet Çiğdem (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, 632-644.
- Boratav, K. (2005). *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Ankara: İmge Yayınları.
- Bulaç, A. (1993). Medine Vesikası Üzerine Tartışmalar I, *Birikim*, (47), 40-46.
- Can, K. (2003). Ülkücü Hareketin İdeolojisi, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Tanıl Bora (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, 632-685.
- Canovan, M. (1981). *Populism*, New York: Harcourt Brace Jovanovich Publishing.
- Custodi, J. (2021). Nationalism and populism on the left: The case of Podemos, *Nations and Nationalism* 27 (3), 705-720.
- Çakır, R. (2014). *Ayet ve Slogan*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çalık, M. (1995). *MHP Hareketi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Çarkoğlu, A. vd. (2022). Popülizm Teorileri Işığında Türkiye’de Popülizmin Tarihsel Gelişimi: Siyasi Partiler Üzerine Bir İnceleme, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 323-348.
- Dayı, H. (2010). *Milliyetçiliğimizin Dini Temeli ve Milliyetçiliğin Dinle Kavgası*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- de la Torre, C. (2024). Differentiating Populism: The Complex Constructions of the Leader and the People, *The Complexity of Populism: New Approaches and Methods*, P. Diehl and B. Bargetz (ed.), New York: Routledge, 37-52.
- Diehl, P. (2024). Rethinking Populism in Complex Terms, *The Complexity of Populism: New Approaches and Methods*, P. Diehl and B. Bargetz (ed.), New York: Routledge, 19-32.
- Diehl, P. ve Bargetz, B. (2024). The Complexity of Populism: New Approaches and Methods An Introduction, *The Complexity of Populism: New Approaches and Methods*, P. Diehl and B. Bargetz (ed.), New York: Routledge, 1-15.
- Demirel, S. (1973). *1971 Buhranı ve Aydınliğa Doğru*, Ankara: Doğu Matbaası.
- Demirel, S. (1977). *Büyük Türkiye*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğaner, Y. (2013). *Vatan Cephesi*, Ankara: Siyasal Yayınları.
- Edip, E. (1950a). Yere Serilen Kara ve Kızıl Taassup, *Sebilürreşad*, 4(82), 104-106.
- Edip, E. (1950b). Komünistleri Sofralarına Alan Şefler, *Sebilürreşad*, 4(86), 171.
- Edip, E. (1952). Türk Milleti Müslümandır ve Müslüman Kalacaktır?, *Sebilürreşad*, 6 (140), 232-235.
- Elçi, E. (2022). Politics of Nostalgia and Populism: Evidence from Turkey, *British Journal of Political Science*, 52 (2), 697-714.
- Erbakan, N. (Tarihsiz). *Davam*, Ankara: Millî Gazete Anakara Kitap Kulübü Yayınları).
- Erçetin, T. (2024). 1950’lerden Günümüze Türkiye Siyasetinde Popülizm, *İlk Yüzyıl Biterken Cumhuriyet: Demokratikleşme Momentleri, Sıradan İnsanlar ve Siyaset*, G. Özcan, Ö. Turan, B. Boşnak, T. Erçetin (ed.), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 203-226.

- Erdoğan, E. ve Uyan Semerci, P. (2020). Against All Winds: The Populism–Nationalism Axis in the Rhetoric of the Nationalist Action Party, *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 81-105.
- Erer, T. (1967). Amerikalılara Düşmanlık!, *Komünizmle Mücadelede Türk Düşünürleri*, İstanbul: Türkiye Komünizmle Mücadele Gazetesi, 225-228.
- Fassin, E. (2018). *Popülizm: Büyük Hınç*, Çev. G. Kırnalı ve İ. Kocael, Ankara: Heretik Yayınları.
- Feyizoğlu, T. (2005). *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Gökarp, Z. (2019). *Bütün Eserler 1: Kitaplar*, İstanbul: YKY.
- Harris, G. (2008). Celal Bayar, *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*, M. Heper ve S. Sayarı (der.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 55-76.
- Heper, M. (2008). Sonuç, *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*, M. Heper ve S. Sayarı (der.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 247-272.
- İlgazi, A. (2002). Atatürk’ün Halkçılık Anlayışının Türkiye’nin Çağdaşlaşmasındaki Rolü ve Önemi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8), 1-20.
- Kara, İ. (2008). *Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabacak, A. (2011). *Üç Hilal’in Hikayesi*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Karakaya, R. (1998). *İkitelli’de Biten Babıâli*, İstanbul: Scala Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2003). “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Ahmet İnsel (ed.), Cilt. 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 284-297.
- Kayhan, B. (1976). *İslamcı Gençliğin Stratejisi*, İstanbul: Sırdas Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1999). *Rapor 4/6-7/9-10-13*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2007). *Hesaplaşma*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2010). *Çerçeve 4*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2014). *Başmakalelerim 2*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2016). *Hadiselerin Muhasebesi 2*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2018). *Benim Gözümde Menderes*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Koca, B. (2021). “Kürtler Aslında...” *Uç Sağın Kürtlere Bakışı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, L. (1995). Anavatan Partisi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-Yüzyıl Biterken*, Cilt 15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1253-1257.
- Kösoğlu, N. (2010). *Hatıralar yabut Bir Vatan Kurtarma Hikayesi*, Osman Çakır (söy.), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Krastev, I. (2007). “The Populist Moment”, <https://www.eurozine.com/the-populist-moment/>. Erişim tarihi: 25.10.2024.
- Laclau, E. (2007). *Popülist Akıl Üzerine*, Çev. Nur Betül Çelik, Ankara: Epos Yayınları.
- Menderes, A. (1958), *D.P’nin Muhteşem Zaferi ve Adnan Menderes’in 1957 Seçim Nutukları*, İstanbul: Yayınevi yok.
- Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, İstanbul: Selis Kitaplar.
- Meşe, E. (2016), *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Milli Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi*, İstanbul: Fatih Yayınevi, 1973.
- MNP Kuruluş Nizamnamesi*, Ankara: Nüve Matbaası, 1970.

- Moffitt, B. (2018). *Popülizmin Küresel Yükselişi*, Onur Özgür (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moffitt, B. ve Tormey, S. (2014). Rethinking populism: Politics, mediatism and political style, *Political Studies*, 62 (2), 381-397.
- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist, *Government and Opposition* 39 (4), 541-563.
- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mude, C. (2017). Populism: An Ideational Approach, *The Oxford Handbook of Populism*, C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. O. Espejo, P. Ostiguy (ed.), Oxford: Oxford University Press, 27-47.
- Mudde, C. ve Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: a very short introduction*, New York: Oxford University Press.
- Müller, J-W. (2018). *Popülizm Nedir?*, Çev. Onur Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okutan, M. Ç. (2004). *Bozkurt'tan Kur'an'a Milli Türk Talebe Birliği*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özden, M. (2006). Türkiye'de Halkçılığın Evrimi 1908-1918, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 89-100.
- Özkazanç, A. (1995). Türkiye'de Yeni Sağ, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-Yüzyıl Biterken*, Cilt 15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1218-1225.
- Sayarı, S. (2008). Adnan Menderes, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, M. Heper ve S. Sayarı (ed.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 77-100.
- Selçuk, E. K. (2021). *"Mücadelciler"*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Serdengeçti, O. Y. (2008), *Bütün Eserler 1-2*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Sevinç, N. (1975). *Ülkücüye Notlar*, İstanbul: Dede Korkut Yayınları.
- Somuncuğlu, S. (1976). Niçin Ülkücü Türk Gençliği Geleceğimizin Teminatıdır?, *Bozkurt*, (48), 3.
- Sunar, İ. (1983). Demokrat Parti ve Popülizm, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 2076-286.
- Suver, A. (1978). *Genç Ülkücüye Notlar*, İstanbul: Su Yayınları.
- Taggart, P. (2004). *Popülizm*, Barış Yıldırım (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Taşkın, Y. (2002). Populism in Turkey: Historical and contemporary patterns, G. M. Tezcür (ed.), *The Oxford Handbook of Turkish Politics*, New York: Oxford University Press, 275-294.
- Taylak, M. (1975). *Türkiye'de Anarşi ve Bolşeviklik Belasının Sorumlusu C.H.P.*, İstanbul: Bedir Yayınları.
- Taşer, D. (1973). Ülkücüler İpeğe Sarılmış Çeliktir, *Bozkurt*, (9), 1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 18.04.1960.
- Toprak, Z. (2013). *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Türkeş, A. (1967). Türkeş'in Konuşması, *Milli Hareket*, (14), 6-7.
- Türkeş, A. (1969). *Türkiye'nin Meseleleri*, İstanbul: Milli Hareket Yayınları.
- Türkeş, A. (1977). *Gönül Seferberliğine*, Ankara Basım ve Ciltevi.
- Türkeş, A. (1978). *9 Işık*, Ankara: Hasret Yayınları.

- Weyland, K. (2001). Clarifying a contested concept: Populism in the study of Latin America, *Comparative Politics* 34 (1), 1-22.
- Yavuz, H. (2005). *Modernleşen Müslümanlar*, A. Yıldız (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yılmaz, O. A. (2022). Atatürk'ün Halkçılık İlkesi Üzerine Bir Tartışma: Halkçılık Mı Popülizm Mi?, *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 17(37), 143-170.
- Yorgancılar, S. (2016). *Akıncılar*, Antalya: Otorite Kitap.
- Yorgancılar, S. (2021). *Millî Görüş (1969-1980)*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Yörünge (1997). Dinle Devleti Barıştıran İftar, *Yörünge*, (321), 19.

